

H.XANMƏMMƏDOVUN TAR İLƏ SİMFONİK ORKESTR ÜÇÜN 2 SAYLI KONSERTİ HACI MƏMMƏDOVUN ORİJİNAL İFASINDA

Ələkbər ƏLƏKBƏROV

Məqalədə görkəmli bəstəkarımız Hacı Xanməmmədovun tar ilə simfonik orkestr üçün bəstələdiyi 2 saylı konsertinin böyük tarzən Hacı Məmmədovun ifasındakı təfsir xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Eyni zamanda qeyd olunur ki, bu tarzənin ifası özünməxsusluğu və orijinallığı ilə digər tarzənlərdən seçilir. Məqalədə göstərilən not nümunələri vasitəsilə H. Məmmədovun ifaçılıq prinsiplərinin bəzi məqamlarına toxunulur.

Açar sözlər: Tar, ifaçılıq, konsert, virtuozluq, melodiya, əsər, xanə, lad, intonasiya, mövzu, işlənmə, orkestr.

Azərbaycan tar ifaçılığının görkəmli nümayəndəsi olan böyük tarzən, xalq artisti Hacı Məmmədovun milli ifaçılıq tariximizdə rolu çox böyükdür. H. Məmmədov, hərtərəfli, virtuoz bir ifaçı olmuşdur. Onun həm muğam, həm də bəstəkar əsərləri sahəsindəki ifaçılıq üslubu Azərbaycan və bütün Şərq tarzənləri üçün əsl məktəb sayıla bilər. "Tarda çalmağı müstəqil öyrənən Hacı Məmmədov ömrünün sonuna kimi müxtəlif mədəniyyət ocaqlarında, ölkəmizdən çox-çox uzaqlarda, qastrol səfərlərində, mədəni tədbirlərdə uğurla iştirak etmişdir. Hacı Məmmədov hələ on yaşında ikən onu Azərbaycan Dövlət Şərq Orkestrinə qəbul ediblər. Kollektivə hamıdan sonra gələn bu oğlan uşağının qeyri-adi istedad sahibi olması Üzeyir Hacıbəylinin də diqqətini çəkib. O, bu çəlimsiz uşağı yoldaşlarına göstərərək söyləyib: "Baxın, gördüyünüz sarıbənz oğlan gec-tez sizləri tamam ötüb keçərək birinci pilləyə çıxacaq".

Dahi bəstəkarın uzaqqörənliklə söylədiyi bu müdrik fikir özünü doğrultdu. Doğrudur, o, özünə peşə kimi həkimliyi seçsə də, içindən gələn arzu, məhəbbət onu başqa bir istiqamətə çəkdi. Hacı Məmmədovun ilk yadda qalan uğuru 1939-cu ilin payızında Moskvada keçirilən xalq çalğı alətlərində ifa edən musiqiçilərin müsabiqəsindəki çıxışı oldu. 19 yaşlı gənc yarışda mükafata layiq görüldü. İkinci dünya müharibəsi illərində isə Hacı Məmmədov ön cəbhədə olaraq öz çıxışları ilə əsgərləri qələbəyə ruhlandırان musiqilər ifa edərdi". (3)

Tarzən Hacı Məmmədovun ifaçılığında bəstəkar əsərlərinə müraciətin kamil nümunələrindən biri də Hacı

Xanməmmədovun tar ilə simfonik orkestr üçün 2 saylı Konsertinin təfsiri olmuşdur. Burada biz həmin əsərin təhlilinə və tarzənin ifaçılıq təfsiri ilə bağlı bəzi cəhətlərə diqqət yetirmək istədik.

Azərbaycanın xalq artisti, professor Hacı Xanməmmədov tar ifaçılıq sənətinin inkişafında xüsusi əməyi olmuş bəstəkarlardandır. Onun yaradıcılığında incə, zərif, milli ahəngi vəsf edən gözəl melodiyalar üstünlük təşkil etdiyi üçün xalq arasında onu melodist bəstəkar kimi tanıyıblar. Gənc yaşlarından tar ifaçısı olmuş bəstəkar milli musiqini, muğamları, tann bədii və texniki imkanlarını dərinləndirirdi. Hələ vaxtilə böyük maestro Niyazi bu görkəmli tarzənin sənətini yüksək qiymətləndirmişdir. "O, tarzənin çalğısını konsertlərdə diqqətlə izləyərək, ona gözəl ifasına görə öz minnətdarlığını və sənətinə məhəbbətini bildirmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, Maestro filarmoniyanın nəzdində 1967-1968-ci illərdə xüsusi istedadı olan tarzənlər üçün «Hacı Məmmədov məktəbi» studiyasını açır. 200-dən çox tarzənlər arasında cəmi beş nəfərin xüsusi məharəti, istedadı diqqəti cəlb edir. Bunlar indiki xalq artistləri Ramiz Quliyev, Ağasəlim Abdullayev, əməkdar artist Həmid Vəkilov, Murtuz Mehdiyev və Ramiz Əliyev idi" (2, s.8).

H. Xanməmmədovun zəngin yaradıcılıq irsində tar ilə simfonik orkestr, həmçinin tar ilə fortepiano üçün yazdığı konsertlər xüsusi bir mərhələni təşkil edir. Bu sahənin geniş təbliği sayəsində tar musiqi aləti dünyanın aparıcı alətləri sırasına yüksələ bilmişdir.

Musiqişünas Lələ Azəri yazır: "O, tar ifaçılığının sahəsində özünəqədərki irsi dərinədən öyrənib mənimsəyərək onu yeni məcraya yönəltməyi, yeni ifa fəlsəfəsi, yozum texnikası yaradıb özündən sonra gələn neçə-neçə tarzənin ustası olmağı bacaran sənətkarlardan idi. Hacı Məmmədovun yaradıcılığında muğamlar bir zirvə təşkil edir. Bu sənət incilərinin də içərisində "Orta Mahur"un xüsusi yeri var. Həmin muğamı elə ustalıqla ifa edirdi ki, dinləyicilər bunu bir möcüzə sanırdılar. Onun ifaları sanki muğamlarımızı, milli musiqimizi simvolik şəkildə təqdim edən əzəmətli bir abidədir". (4)

Müasir tar ifaçılıq sənətinin, xüsusən də tarda not ifaçılıq sənətinin inkişafında bəstəkar H.Xanməmmədovun əsərlərinin çox böyük rolu olması şeksizdir. O, yazdığı konsertlərində tarın bütün bədii və texniki imkanlarının qabardılmasına nail olmuşdur. Həm texniki passajların, həm də bədii ifadə vasitələrinin milli çalarlarla, lad-intonasiya xüsusiyyətləri ilə zənginləşdirilməsində bəstəkarın əldə etdiyi nailiyyətlər gələcək yaradıcı nəsillər üçün bir ənənəyə çevrilmişdir.

Görkəmli bəstəkarımız Hacı Xanməmmədov özünün tar ilə simfonik orkestr üçün 2 saylı Konsertini 1967-ci ildə yazmış və onu xalq artisti Hacı Məmmədova ithaf etmişdir. Əsər ilk dəfə tarzən Hacı Məmmədov tərəfindən ifa edilmişdir. R.Zöhrabov yazır: "Birinci konsertdəki kimi, burada da konsert janrının texniki xüsusiyyətləri, orkestr və tar partiyasının ustalıqla qarşılaşdırılması, ən başlıcası isə musiqi materialının başdan-başa simfonikləşməsi parlaq şəkildə öz əksini tapır" (1, s. 40).

Xatırladaq ki, H.Xanməmmədovun II konserti həmçinin, 1972-ci ildə V.Fedoseyevin rəhbərliyi altında rus xalq çalğı alətləri orkestrinin müşayiəti ilə tarzən Əhsən Dadaşovun ifasında səslənmiş və Rusiya dinləyicilərinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

Burada istifadə edilən mövzuların inkişaf istiqamətləri, bir tərəfdən, milli bəstəkarlıq ənənəsi, digər tərəfdən isə müasir bəstəkarlıq məktəbinin tələbləri zəminində işlənmişdir. Konsertin mövzu rəngarəngliyinin təmin olunmasında kantilenli melodik xətt mürəkkəb metro-ritmik quruluşlu mövzularla qarşılıqlı surətdə uzlaşdırıldıqca, mövzular arasında təzadlar yaradılır və bununla da əsərin ümumi kompozisiyasına yeni tərəvətli cəhətlər əşilənir.

Konsertin mövzularının işlənməsində həm müşayiət partiyasının, həm də solo tarın partiyasının melodiylarının yazılmasında bəstəkar 4/4, 3/4, 2/4, 6/

8, 9/8 metro-ritmik ölçüləri tez-tez dəyişərək fakturanı ritmik baxımından bir qədər mürəkkəbləşdirir. Bununla da o, mövzuların inkişafına həm muğam, aşıq sənətlərinə xas metrik ölçüləri, həm də müasir musiqinin ritm-intonasiya xüsusiyyətlərini gətirmiş olur. Tematik planın bu səpkidə qurulması ilk növbədə dinləyicini estetik baxımdan yomur və əsər asanlıqla dinlənir.

H.Xanməmmədovun tar ilə simfonik orkestr üçün 2 saylı Konserti klassik konsert janrında yazılmışdır. Bu əsər 3 hissədən, kadensiyadan və kodadan ibarətdir.

I hissə - Allegro, a-moll, sonata-allegro formasında;

II hissə - Grave, c-moll, üçhissəli formada;

III hissə - Allegro, a-moll, rondo formasında.

Konsertin I hissəsi - Allegro, lirik-dramatik məzmunlu olub, sonata-allegro formasına əsaslanır. Əsərin ilk xanəsindən konsertin xarakteri özünü qabarıq surətdə büruzə verir. I hissədə musiqi inkişafı Allegro tempində, fortissimo nidaları altında, simfonik orkestrin iki xanəli iti sürətli girişi ilə başlayır. Burada kvartasekunda quruluşlu akkordlar tipik aşıq harmoniyasını xatırladır və şur ladına əsaslanan rüşeym kimi səslənir.

Əsas mövzu «lya minor» və ya «lya» mayəli şur ladı əsasında yazılmışdır. Burada aparıcı rol solistə məxsusdur. Solistin partiyası kvinta intonasiyası ilə başlanır. Melizmlərlə zəngin bu mövzu iradəli, qətiyyətli xarakter daşıyır. Eyni zamanda, oynaq ruhlu, çevik və canlı mövzu aşıq musiqisini xatırladır.

İfaçı əsas mövzunun xarakterini düzgün ifadə etmək üçün onun lad-intonasiyalarını daha qabarıq şəkildə ön plana çıxarmağa üstünlük vermişdir. Əsas mövzunun mübariz əhval-ruhiyyəli intonasiyaları, sanki "Şur" muğamının "Bərdaştı"nın çağırış, haray intonasiyaları səpkisində qurulmuşdur. Buna görə də tarzən əsas mövzunu ifa edərkən minor tonallığının intonasiya xüsusiyyətlərinə yox, «Şur» muğamının lad-intonasiya xüsusiyyətlərinə istinad etmişdir.

Tarzən əsas mövzunun başlanğıcından - [1] rəqəmindən nöqtəli səkkizlik notları xüsusi aksent və nida ilə çaldığı üçün əsas mövzunun xarakterinə uyğun əzəməti əks etdirə bilmişdir.

Burada orkestr partiyası çox sadə və qənaətcil vasitələrlə ifadə olunur. Dəyişkən ölçüyə (4/4, 2/4, 3/4, 4/4) əsaslanması muğam səslənməsini xatırladır. Orkestrin iti və son dərəcə qətiyyətli ifa tərzi göstərmək üçün solist tarzən texniki ifaya məxsus cəld və dolğun mizrablardan geniş istifadə edir.

Allegro

Əsas mövzunun dinamik inkişafını [3] rəqəmindən başlayaraq nümayiş etdirən bəstəkarın fikir və istəyini, tarzən orkestrlə solist arasında qurulmuş dialoq xarakterli musiqi epizodunda çox dəqiq və məharətlə göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Bu epizodda H.Məmmədov bir növ orkestrlə yanşa girmiş, öz ifaçılıq üslubuna məxsus ifa məharəti nümayiş etdirmişdir.

Registrcə tarın zil pərdələrində səslənən solo partiyada ritmik balans saxlamaq o qədər də asan deyil.

Çünki, orkestr ilə solist arasında verilən dəyişmə, dialoq texniki cəhətdən yüksək tempdə həyata keçirilir. Bu mənada tarzən bütün səy və bacarığını, ifa qüdrətini bu epizodda çox məharətlə nümayiş etdirmişdir. Dialoqda göstərilən texniki ifa tərzinin yüksək hazırlığını və dəqiq ifa formasını bir daha qabarıq şəkildə üzə çıxardı.

The image shows a musical score for a piano solo. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The music is written in 4/4 time and features a sequence of notes with dynamic markings. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (F major/D minor). The second staff has a bass clef and a key signature of one flat. The music starts with a forte (f) dynamic, then moves to piano (p), and ends with a crescendo hairpin. The score is divided into measures, with some measures containing rests or specific rhythmic patterns.

Konsertin fakturasında [5] rəqəmindən [7] rəqəminə qədər əsas mövzunun təkrarı verilir. Birinci gedişdə olduğu kimi, burada da tarzən öz ifa qətiyyətini, texniki imkanlarını tam mənada göstərməyə nail olmuşdur.

Əsas mövzu, bəstəkar tərəfindən sadə ikihissəli formada təqdim olunmuşdur. Birinci hissə [1] - [4] rəqəmlərini, ikinci hissə [5] - [7] rəqəmlərini əhatə edir. Müəllif konsertdə əsas mövzunun hər iki gedişini olduğu kimi versə də, ikinci halda onun dinamik inkişafını başqa bir səpkidə qurur.

Əsərin [7] rəqəmindən dinamik inkişaf keçid xarakterlidir. Dinamik gərginlik özünün yüksək həddinə çatdıqda bəstəkar modulyasiya elementindən istifadə edərək əvvəl «fa» səsini ostinatlı şəkildə ardıcıl olaraq beş xanə həcmində verir və bununla da dinamik gərginliyi minimum səviyyəyə endirir. Bu epizod [8] rəqəminə aid olub köməkçi mövzuya keçmək üçün bağlayıcı rolunu oynayır. Yiğcam bağlayıcı mövzu orkestrdə ostinat səsin təkrarı üzərində qurulur.

Köməkçi mövzu - Andante, «fa» minor tonallığındadır. Onun lad-intonasiya quruluşu «Bayatı-Şiraz» əsasında. Beş xanəlik ritmik müşayiətli girişlə başlayan orkestrin ifası lirik rəqs xarakterindədir. Mövzunun oynaqlığını bir qədər cazibəli edən onun ritmik quruluşunun 6/8-lik olmasıdır.

Köməkçi mövzu forma quruluşuna görə üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə - [10] rəqəmində köməkçi mövzunun melodiyası verilmişdir. Onun təkrarı isə [11] rəqəminin yalnız 6 xanəsində göstərilir. Bəstəkar köməkçi mövzunun inkişafını 7-10-cu xanələrdə həyata keçirir. İşlənmə xarakterində olan bu musiqi epizodu [14] rəqəminə qədər davam etdirilir.

Köməkçi mövzu (Andante) obraz, tonal və temp baxımından əsas mövzu ilə kəskin təzad təşkil edir.

Lirik-epik xarakterli rəqsvari bu mövzu sadə üçhissəli quruluşda olub, bayatı-şiraz ladına (f-moll) əsaslanır. Mövzunun dəyişilən ölçüsü (6/8 və 9/8) melodiyağa bir qədər muğamsayağı improvizasiya xarakteri verir.

Köməkçi mövzunun lirik xarakterli melodiyasını tarzən liqalarla çalsa da, səkkizlik şəkildə olan «fa» səsini qısa, bir qədər də aksentli formada ifa etmişdir. [11] rəqəminin 7-8-ci xanələrini tarzən notda yazılan şəkildə yox, özünəməxsus interpretasiyada çalmışdır. Yəni, burada tarzən musiqi fikrini bəstəkarın daha mürəkkəb formada yazdığı melizmlərlə yox, daha sadə anlaşılıq şəkildə vermişdir.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, tarzən konsertin ifasında bir sıra mövzuların, melodiyağın səsləndirilməsində öz interpretasiya xüsusiyyətlərini nümayiş etdirmişdir. Bəstəkarın notda yazdığı melodik struktur ifa məziyyətlərinin, ştrixlərin, ayrı-ayrı musiqi ifadə vasitələrinin hesabına tarzənin zövqünə, üreyinə, ifa üslubuna görə bir qədər dəyişdirilmişdir.

Bu dəyişikliklərə bəstəkar özü razılıq vermiş və məhz belə ifa formasını da qəbul etmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, konsertin ifasında tarzənin öz təfsirini verməsi əsər üzərində bəstəkarla birgə iş prosesində meydana gəlmişdir. Ona görə də konsertin not yazılışı ilə ifa arasında olan cüzi fərqlər tarzənin interpretasiyası kimi qəbul olunmalıdır.

Aşağıdakı not misalında həm bəstəkarın yazdığı, həm də tarzənin ifasında səslənən mövcud not yazısı göstərilmişdir.

Bəstəkarın yazdığı variant

H.Məmmədovun çaldığı variant

Köməkçi mövzunun melodiyasının əsas ana özəyi olan [10] rəqəminin melodik xətti incə zövqlə, dərin ülvə hissələrlə yazılmışdır. Tarzən tarın səslənməsində yumşaq tembri səs imkanlarından istifadə etməklə bu melodiyayı xüsusi məharətlə çalmışdır.

Köməkçi mövzunun orta bölməsində - [11] rəqəmində "Şikəsteyi-fars" intonasiyaları dramatik çalarlarla zənginləşir. Bu mövzunun qısaldılmış reprizasında melodik xətt [14] rəqəmində cəmi üç xanədə verilmiş və onun ardı koda xarakterli 4 xanədən ibarət musiqi epizodu ilə tamamlanmışdır. Burada tar və orkestrin dialoqunda polifonik elementlərdən - kanondan istifadə edilir.

I hissənin ekspozisiya və işlənmə bölmələri arasında kəskin sərhəd yaradılır. İşlənmə bölməsi çox təzadlıdır. Bəstəkar köməkçi mövzudan sonra işlənməni - ("Presto") 4 xaneli orkestr girişi ilə başlayır. İşlənmə, əsas mövzunun melodik-intonasiya

xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Melodiyanın bünövrəsini iki xaneli kvadrat quruluş təşkil edir. Orkestrin kvinta ahəngləri fonunda 12/8 ölçüdə "Qaytağı" rəqsini xatırladan melodik quruluş verilir. Orkestrin iti sürətli ifasına qarşı [16] rəqəmində tarzən özünün texniki ifa məharətini nümayiş etdirir.

İşlənmədə musiqi epizodlarının təzadlığını, dinamik və statik inkişaf aspektlərini xüsusi vurğulamaqla əsərdə dramatizmə nail olmaq üçün bəstəkar işlənmənin ilk akkordlarından tonal təzadlığı önə çəkir.

«Presto»nun başlanğıcında «Do» major tonallığının dominant septakordu verilir. Lakin, harmonik qanunauyğunluğu nəzərə alıb onu tələb olunan tonallığa yox, əksinə [15] rəqəminin üçüncü xanəsində «sol» minor tonallığına həll edir. Beləliklə də modulyasiya elementlərindən istifadə etməklə bəstəkar tonal təzadlığını təmin edir və səslənmədə xüsusi təravət və yeni tembr əldə etmiş olur.

İşlənmə «sol» minor tonallığında olsa da milli musiqi çaları bəstəkarın yaradıcılığında üstünlük təşkil etdiyi üçün onun lad-intonasiya əsası «sol» mayəli «Bayatı-Şiraz» muğamı üstündə qurulmuşdur. Bəstəkar işlənmədə ayrı-ayrı musiqi elementlərini improvizə elementləri vasitəsi ilə zənginləşdirərək onları dinamik inkişafın təmin olunmasında bir musiqi ifadə vasitəsinə çevirir.

Məsələn, [17] rəqəminin dörd xanəsində bəstəkar işlənməni təmin etmək üçün [16] rəqəminin ikinci xanəsinin, beşinci xanədən etibarən isə [16] rəqəminin birinci xanəsinin elementlərindən istifadə edir. Ayrı-ayrı musiqi epizodlarının qarşılıqlı şəkildə işlənməyə daxil edilməsi mövzu rəngarəngliyini təmin edir.

Onu da qeyd edək ki, bəstəkar işlənmənin mövzu planını əks etdirərkən onu melodik yox, texniki elementlər hesabına zənginləşdirmişdir. Bundan xüsusi məharətlə istifadə edən H.Məmmədov bir solist kimi özünün yüksək texniki ifa imkanlarını nümayiş etdirməyə müvəffəq olmuşdur.

Beləliklə, buraya qədərki qısa və lakonik təhlillərdən də görüldüyü kimi, məşhur bəstəkarımız H.Xanməmmədovun 2 sayılı tar konserti böyük tarzənin ifasında özünəməxsus çalarlarla və spesifik interpretasiya ilə ifa olunmuşdur. Mövzunun davamına gələcək yazılarımızda yer ayıracağıq.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Zöhrabov R.F. Bəstəkarlarımız haqqında söz. B.: Şur, 1995. 90 s.

Rus dilində

2. Бюльбюль. Они шли по жизни вместе: Музыкант и его инструмент – тар. // газета «Зеркало», №28. Б.: 15 февраля 2007г, с.8.

Internet resursları.

3. <http://www.anl.az/down/meqale/azadliq/2013/aprel/303908.htm>. 4. <https://medeniyyet.az/page/news/53287/Tarifaciliginin-tebib-ustadi.html>

Второй Концерт для тара и симфонического оркестра Х. Ханмамедова в оригинальном исполнении тариста Гаджи Мамедова

В статье рассматриваются особенности интерпретации второго концерта для тара и симфонического оркестра известного композитора Гаджи Ханмамедова в исполнении талантливого тариста Гаджи Мамедова. Отмечается, что исполнение концерта Гаджи Мамедовым отличается от других интерпретаций своей оригинальностью и самобытностью. В статье, в нотных примерах рассмотрены некоторые моменты принципов работы Х. Мамедова.

Ключевые слова: тар, исполнение, концерт, виртуозность, мелодия, композиция, такт, лад, интонация, тема, развитие, оркестр.

H.Khanmammadov's Concerto No. 2 for symphony orchestra with tar in the original performance of Haji Mammadov

The article discusses the features of the interpretation of concert No. 2 composed by our famous composer Haji Khanmamedov for tar and symphony orchestra performed by the great tar player Haji Mammadov. At the same time, it is noted that the performance of this style differs from other styles by its originality and originality. Some points of H. Mammadov's performance principles had been shown in a sheet's examples mentioned in the article.

Keywords: tar, performance, concert, virtuosity, melody, composition, tact, mood, intonation, theme, development, orchestra.